

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ФЕНОМЕНА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ (за Б. Кістяківським)

Здійснено аналіз явища влади, яке з юридичної позиції виступає як право, можливість і повноваження розпоряджатися і керувати підвладним об'єктом, тому акцентну домінанту слід ставити на державній владі як факторі забезпечення стабільності, єдиному потужному арбітрі у парадигмі відносин між усіма суб'єктами суспільства.

В умовах здійснюваного реформування правової системи одним із найбільш актуальних напрямів комплексного вивчення проблем влади та держави, питань удосконалення правового, політичного та соціально-економічного життя суб'єктів суспільно-політичних відносин у їх взаємозв'язках і взаємодіях є дослідження філософсько-правових і соціологічних вимірів феномена державності, принципів устрою та механізмів ефективного функціонування, ролі та тенденцій розвитку.

Ключові слова: *Б. Кістяківський, право, держава, державна влада, правова держава.*

Постановка проблеми. Феномен влади розглядається як одне з найдавніших суспільних явищ, адже його появу зафіксовано на первісних етапах зародження людського буття ще у формі родини, громади або племені, згодом, в різні історичні епохи розвитку людської цивілізації, наділяючись особливостями суспільної реальності, видозмінюючись, це явище абсорбувало найвагоміші політико-правові артефакти.

У сформованому відповідно до певного стану цивілізаційного розвитку суспільстві влада детермінується як невід'ємний атрибут, ознака і, так би мовити, «фундамент» державності. Влада як соціальне явище – це здатність або потенційна можливість наділених певними повноваженнями людей приймати рішення, які впливають на дії інших членів спільноти.

Стан дослідження. Філософське і теоретично-правове осмислення проблематики державної влади у вітчизняній юриспруденції останніми роками дедалі більше спрямовується на дослідження цього актуального аспекту такими науковцями, як І. Процюк, С. Максимов, Л. Завальський, Л. Кушинська, М. Ковальський.

Розглядаючи онтологічну взаємозалежність і взаємообумовленість права і держави, на чому ґрунтується концепція правової держави Б. Кістяківського, **мета** статті – з'ясувати значення ціннісного тлумачення держави і права у формуванні й розвитку теорії правової держави, здійснити філософсько-правове осмислення обґрунтування ученим (Б. Кістяківським) ролі державної влади у формуванні правової держави.

Виклад основних положень. У слові «влада» (з грец. – панування, володіння, володарювання, управління) закладена сутнісна ознака цього поняття. У сучасній соціальній філософії надається таке його визначення: «Влада – право і можливість розпоряджатися чимось і кимось, підкорюючи своїй волі. Влада існує скрізь, де є стійке об'єднання людей: в сім'ї, виробничих колективах, різноманітних організаціях і установах, в усій державі. Влада – форма соціальних відносин між суб'єктами соціальної взаємодії на підставі приписаної зовні (суспільством) чи взаємно визнаної ролі та функціональної залежності одного суб'єкта від інших, де один з учасників має можливість підкорювати своїй волі інших суб'єктів. Влада – спосіб організації системи суспільних відносин, побудованих на принципах субординації взаємодіючих суб'єктів» [8, с. 154].

У визначенні, запропонованому сучасними філософами права, акцентується на деяких соціально-психологічних аспектах. Для порівняння наводимо цю поширену дефініцію: «Влада – здатність одних соціальних суб'єктів примушувати інших суб'єктів робити певні дії як нормативного, так і оперативного характеру. Невід'ємним атрибутом влади є ієрархічно-субординована вертикаль відносин панування – підпорядкування, що дозволяє вищим визначати цілі та віддавати розпорядження, а нижчим коритися і виконувати накази. Владна взаємодія може здійснюватися як насильницькими (за допомогою зброї, «кулачного бою», психологічного терору), так і ненасильницькими (моральний авторитет, апеляції до розуму, традиції, суспільної необхідності, почуття обов'язку, совісті) методами. Для неї характерний як прямий, так і зворотній зв'язок. Це свідчить про те, що не тільки об'єкт владних розпоряджень залежить від пануючого суб'єкта, а й навпаки» [1, с. 50].

В умовах цивілізованого співіснування різних суб'єктів найважливішим субстанціональним носієм владних реалій є держава. З цього огляду йдеться про формально-юридичну сторону визначення цього поняття, яке репрезентує енциклопедична дефініція

авторства академіка Ю. Шемчушенка. «Влада – це: 1) відносини між людьми, коли одні командують, а інші підкоряються; 2) здатність досягати поставленої мети; 3) спроможність соціально-політичної системи забезпечувати виконання прийнятих нею рішень; 4) спосіб самоорганізації людської спільноти, заснованої на розподілі функцій управління і виконання; 5) можливість і здатність проводити свою волю. Влада завжди передбачає взаємодію її агентів, що ґрунтується на підлеглих одному іншому. Якщо така підлеглисть відсутня, тоді немає і влади» [2, с. 121].

Отже, у наведених визначеннях поняття наскрізною є думка про те, що влада – одна зі сторін нерівності у відносинах панування і підпорядкування, це панування свободи одних над волею інших, а точніше – підпорядкування однієї свободи свободі інших незалежно від того, чи йдеться про окремих індивідів, групи людей, класи, нації або народи. Влада дає можливість одним здійснювати свою волю, впливати на підлеглих і досягати поставленої мети. І саме у процесі становлення і розвитку таких можливостей, що тривав за еволюційних історико-суспільних трансформацій, котрі спричинили виникнення держави, відбувалося у соціально-психологічному сенсі зародження влади. «Щоб з'ясувати для себе і вирішити проблему влади, – зазначав Б. Кістяківський, – ми повинні строго відрізнити соціально-психологічні елементи в тому процесі, який призводить до підпорядкування однієї людини іншій і до визнання однієї володарюючою, а іншої – підпорядкованою, від того, що склалося завдяки історико-політичним умовам, а також і від того, що становить формально-юридичну сторону влади і що гарантується сучасним державно-правовим порядком» [4, с. 465]. У цьому контексті український правознавець зазначив про роль лідера у владі. Він розглядав це питання у політико-правовому ракурсі.

Оскільки домінуючою у суспільстві визнається державна влада, яка є достатньо повною і багатоаспектною, то існуючі публічно-правові організації, які не є державними утвердженнями, проте водночас володіють деякою подібною до державної влади, використовують не свою, а владу держави. «Вони володіють владою лише постільки, поскільки держава наділяє їх нею... Держава, – підкреслював Б. Кістяківський, – відрізняється від цих публічно-правових спілок тим, що вона ні від кого не запозичує своєї влади, вона володіє своєю власною владою, яка не тільки виникає в ній самій, а й підтримується і обмежується її власними засобами» [6, с. 454–455].

Називаючи державу правовою організацією народу, яка володіє в усій повноті своєю, самостійною і незалежною владою, український державознавець зазначав, що значення влади для держави величезне. Цю тезу він підкріплював посиланням на авторитетних учених, наголошуючи, зокрема: «Ось чому відомий німецький юрист, засновник юридичної школи державного права, Гербер, міг стверджувати, що «державне право є ученням про державну владу». Ознака володарювання або елемент влади властиві не тільки якійсь певній формі державного устрою, не якомусь одному типу держави, він присутній у всіх типах держави.

Розвиваючи цю думку, вчений детальніше характеризує владу в абсолютно-монархічній державі (типовим зразком якої була царська Російська імперія). «Абсолютно-монархічна держава, – зазначав учений, – страдає не від відсутності елемента володіння, а від його надмірності. У ній все зводиться до володарювання, покірності і безумовного підпорядкування. Повсюдно у ній переслідуються інтереси влади і цілком ігноруються інтереси підданих. Виходить потворна гіпертрофія володарювання. Саму владу в абсолютно-монархічній державі часто сплутують з органами влади. Таким чином, поняття влади замінюється в абсолютній монархії поняттям начальства. На цьому ґрунті потворної гіпертрофії влади і створюються всі особливості, котрі звичайно надають абсолютній монархії характер поліцейської держави» [4, с. 455], а отже, з усіма ознаками такої соціогенної владної структури.

Згідно із визначенням сучасних філософів права, владні прерогативи авторитарно-поліцейської держави виявляють схильність до розширення повноважень у напрямі встановлення надмірної опіки над підданими і ретельно скрупульозного виконання наглядових функцій. З цією метою влада створює розгалужену систему управлінського адміністрування й нагляду, щоб контролювати всі сфери суспільної життєдіяльності, при цьому вона набуває надзаконного характеру, що дозволяє їй зневажати права і свободи громадян. «Характерним зразком авторитарно-поліцейської держави є Росія після петровських реформ, які ввели і закріпили в повсякденній соціальній практиці дух піклувального резонерства і все проникаючої регламентації» [8, с. 84].

Отже, за допомогою обґрунтованої рецепції інтерпретацій авторитетних учених, зокрема державознавців, зазнавало легітимації самодержавство – монархічна форма державного правління, за якої носію верховної влади, царю або імператору, належали всі права у законо-

давстві, верховному правлінні, вищому суді. Влада правителя (її можна вважати специфічним різновидом державної влади) не обмежувалася жодними законами або виборними інституціями, він повинен був лише сповідувати православну віру й не порушувати традицію престолонаслідування. Термін «самодержавство» розпочав використовуватися з часів правління великого князя московського Івана III (1440–1505), якому вдалося створити централізовану державу, ліквідувавши золотоординське панування, впровадити низку важливих реформ, Судебник (1497). «Затверджувалися централізована державність на чолі з царем (першим у Росії так іменовано Івана IV Грозного. – З. Г.), влада самодежця (з автократора з грец. *autos* – один, *kratos* – влада. – З. Г.) та держави усвідомлювалися як єдине неподільне й ціле. Сакралізація монарха набувала концептуального аспекту, що проявлялося у прийнятті будь-чого чужого, іноземного, того, що не відповідало концепції» [5, с. 651].

Аналізуючи главу 6 праці «Державне право» (загальне і російське), де розглядається сутність влади і наголошується саме на державній владі, можемо констатувати, що український державознавець не наважився сформулювати визначення поняття. Натомість, завершуючи свою статтю, харківський науковець відважно робить таку спробу: «Проаналізувавши існуючі підходи до поняття влади, спробуємо дати їй розгорнуте визначення». Й одразу: «Влада – це особливий стан суспільних відносин, який забезпечує здатність однієї сторони (суб'єкта) нав'язувати другій стороні (об'єктові) свою волю, спираючись на силу авторитету і примусу, виходячи із свого соціального чи матеріального становища з метою задоволення власних або загально-суспільних відносин» [7, с. 143].

«Існує думка, – зазначав учений, – за якою в основі володарювання лежить фактичне володіння силою, наприклад, збройними силами або джерелами багатства й економічної могутності. З історії можна навести масу фактів, які свідчать про те, що між владою і силою нема різниці. Доказом того, що влада як найтісніше пов'язана з силою, служать і ті терміни, якими влада означається у сучасних європейських мовах...» [4, с. 467]. І хоч, на думку вченого, доводиться констатувати, що у більшості випадків походження влади зі звичайної переваги сили і насилля не викликає сумнівів, проте таке дещо спрощене вирішення питання про сутність державної влади викликає низку заперечень. Насамперед він указував на істотні розходження теоретиків – державознавців у поясненнях первісного, так би мовити, вихід-

ного насилля, на основі якого виникала і додержувалася влада. З цією метою учений порівнював концепції Ф. Енгельса і соціологів Тьєррі, Габіно і Гумпловича. Якщо Ф. Енгельс у своїй критиці поглядів Дюрінга, зокрема його «теорії насилля» і в своєму творі «Походження сім'ї, приватної власності і держави» наполягав на тому, що первісне насилля обумовлювалося не фізичною, а економічною перевагою, то названі західноєвропейські учені висували теорії, за якими політичні явища пояснювали боротьбою рас, яка згодом перетворювалася на боротьбу соціальних груп і класів, в якій економічна перевага вже була вирішальним чинником перемоги, що ставала основою нового панування і володарювання. Так «буржуазія отримала перевагу над феодальним дворянством головним чином завдяки своїй економічній перевазі», адже «все господарське життя сконцентрувалося в її руках». Але водночас із переходом від фізичної сили до економічного фактора володарювання втрачає свій первісний суто насильницький характер» [3, с. 468].

Саме на процесах заміни феодального ладу буржуазним можна, на думку вченого, спостерігати, як вирішальним елементом стає вже не перевага збройної сили, яка й надалі залишається в руках феодалів і дворянства, а мирна сила духовної переваги, яка виявляється на стороні буржуазії. Відбувається повне перетворення первісного характеру влади.

Обстоюючи неокантіанські філософські позиції, український учений не міг погодитися з тими теоретиками-сучасниками, які стверджували, що фізична і взагалі матеріальна сила усе ж є визначальним елементом для набуття влади, зокрема усіх її державних форм, що саме ці чинники є вирішальними під час виникнення екстремальних ситуацій, тобто за державних криз і революцій. В уявному дискурсі з опонентами Б. Кістяківський обрав не раз успішно застосований ним порівняльно-історичний метод, який давав йому змогу шляхом конкретного аналізу державно-правових, політичних явищ і фактів у тісному зв'язку з конкретною історичною ситуацією, у якій вони виникли, узагальнити певний державно-творчий досвід і довести хибність поглядів.

У досліджуваному нами контексті прикладом для аналізу український державознавець обрав події, пов'язані з першою великою революцією, яка «призвела до створення сучасної правової держави», тобто першою англійською революцією, що відбулася у першій половині XVII ст. «Вона виникла, – пише учений, – за релігійними мотива-

ми, вождами її були люди, натхненні ідеями релігійного реформаторства, а маси боролися за свої права, знаходячи їх виправдання у своїй релігійній свідомості». Щоправда, ця революція призвела до міжусобної війни, яка тривала п'ять років, і була пов'язана із жорстоким кровопролиттям. Але про війну розпочали представники старої влади – англійський король Карл I Стюарт і його барони, котрі вбачали у владі панування збройної сили. Перемогли, однак, не вони, а борці за нові ідеї – Довгий Парламент, англійські пуритани і шотландські пресвітеріани».

Логічно послідовно і переконливо викладаючи свою концепцію розуміння сутності влади, зокрема державної, український правознавець продемонстрував високу методологічну культуру, ефективно використовуючи для аргументації своїх висновків давно апробований в науці, зокрема й у юриспруденції, принцип історизму.

У цьому нас переконують його розмірковування, які ґрунтуються на історичному відтворенні за допомогою конкретних подій в одній з провідних європейських країн державно-правових явищ, що були інспіровані таким чинником, як ідея у широкому значенні цього поняття.

Як наслідок – ґрунтовний висновок: «Все це змушує нас визнати, що ототожнення влади з матеріальною силою, що видається надто ґрунтовним з першого погляду, по суті своїй не правильне. За останні століття матеріальна сила перемагала і ставала владою тільки тоді, коли за нею була й ідейна сила. Навіть у нас (автор має на увазі події початку ХХ ст. у Російській імперії, про що вже йшлося. – З. Г.) у цей момент, коли чиниться стільки насилля во ім'я теперішньої і майбутньої влади, все свідчить про те, що перемога буде за ідеєю, а не за силою» [4, с. 470]. І на завершення цих роздумів учений оптимістично стверджував: «Ніхто з нас не сумнівався, що переможе ідея свободи, а не ідея самовладдя, що набуде панування те прогресивне начало, яке здатне перетворити наше державне життя, а не ті елементи, котрі тепер володіють простою силою» [4, с. 470].

Висновок. Отже, називаючи державу правовою організацією народу, яка володіє в усій повноті власною, самостійною і незалежною владою, учений Б. Кістяківський підкріплював це положення посиланням на авторитетних зарубіжних і вітчизняних учених, його сучасників, чий погляд часто поділяв.

Розвиваючи цю думку, він детально характеризував владу в абсолютно-монархічній державі (винятковим зразком якої було само-

державство Російської імперії), порівнюючи її з владою у конституційних державах Європи. Владний авторитаризм у Росії набув, за словами Б. Кістяківського, «гіпертрофії володарювання». Розглядаючи сутність державної влади на конкретних прикладах, Б. Кістяківський закликав пояснювати державно-правові явища з позиції ефективного використання, за його словами, «елементів конструктивної діяльності мислення».

1. Бачинін В. А. Філософія права: словник / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панів. – К.: Ін-Юре, 2003. – 408 с.

2. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемчушенка. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Юридична думка, 2012. – 1020 с.

3. Завальський А. Держава є жандарм // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 3 т. / А. Завальський; відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемчушенко. – К.: Ін. Юре, 2003. – Т. 1. Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. – 1232 с.

4. Кістяковский Б. А. Государственное право (общее и русское): лекции Б. А. Кістяковского, читанные в Московском коммерческом институте в 1908/1909 академическом году // Б. А. Кістяковский. Філософія и социология права; сост., примеч., указ. В. В. Сапова. – СПб.: РХГИ, 1999. – С. 415–571.

5. Кушинська Л. Самодержавство / Л. Кушинська // Політична енциклопедія; редкол.: І. Ю. Левенець (голова), Ю. Шоповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2011. – 808 с.

6. Обушний М. І. Політологія: довідник / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; за ред. І. М. Обушного. – К.: Довіра, 2004. – 599 с.

7. Процюк І. В. Влада як особлива категорія державознавства / І. В. Процюк // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Право». – 2012. – Вип. 18. – С. 138–144.

8. Філософський словник соціальних термінів / під заг. ред. В. П. Андрушенка. – 3-тє вид., допов. – Х.: Р.И.Ф., 2005. – 672 с.

Гоменюк З. П. Філософсько-правове обосновання феномена державної влади (за Б. Кістяківським)

Осуществляется анализ явления власти, которое с юридической позиции выступает как право, возможность и полномочия распоряжаться и руководить подвластным объектом, потому акцентную доминанту следует ставить на государственной власти как факторе обеспечения стабильности,

единственном мощном арбитре в парадигме отношений между всеми субъектами общества.

В сформированном соответственно с определенным состоянием цивилизационного развития обществе власть детерминруется как неотъемлемый атрибут, признак и так сказать, «фундамент» государственности. Власть как социальное явление – это способность или потенциальная возможность наделенных определенными полномочиями людей принимать решения, которые влияют на действия других членов сообщества.

Ключевые слова: Б. Кистяковский, право, государство, государственная власть, правовое государство.

Homenjuk Z. P. Philosophical-legal ground of the state power phenomenon (after B. Kistjakovskim)

The article deals with the phenomenon of the power, that from legal position comes forward as a right, possibility and plenary powers to boss and manage a subject object, comes true, that is why an accentual dominant it follows to put on state power as factor of stability providing, only powerful arbiter in the paradigm of relations between all subjects of the society.

The power phenomenon is examined as one of the oldest public phenomena, in fact its appearance is fixed on the primitive stages of the human origin existence in family form, society or tribe, afterwards, in the different historical epochs of the human civilization development, provided with the features of public reality, mutating, this phenomenon absorbed the most ponderable legal artifacts.

Formed in accordance with certain civilization development the society power status is determined as an inalienable attribute, sign and so to say, «foundation» of the state system.

The power as the social phenomenon is ability or potential possibility of the allotted by certain plenary powers of the people to make decision, that influence on the actions of the other members of the association.

Defining the state as legal organization of people, that owns in all plenitude own, independent from anybody by independent power, a scientist B. Kistjakivsky supported this position to references to the authoritative foreign and home scientists, his contemporaries, whose looks divided quite often. Developing this idea, he thoroughly enough characterized power in the absolutely-monarchist state (the exceptional standard of that was autocracy of the Russian empire), comparing it to power in the constitutional states of Europe.

Imperious authoritarianism in Russia purchased the «hypertrophy of dominion». Examining essence of the state power on concrete examples, he appealed to follow explanation of the legal phenomena from position of the effective use «elements of structural activity of thinking».

Key words: B. Kistjakovskiy, right, state, state power, legal state.

Стаття надійшла 29 серпня 2014 року